

Vienna University
Research focus European Integration
and Southeastern/Eastern Europe

UKRAINE ON ITS WAY TO EUROPE

Interim Results
of the Orange Revolution

Edited by
Juliane Besters-Dijger

Віденський Університет
Дослідницький фокус Європейська Інтеграція
та Південно-Східна й Східна Європа

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПИ

Проміжні результати
Помаранчевої революції

За редакцією
Юліане Бестерс-Ділґер

Київ
Видавничий дім
«Києво-Могилянська академія»
2009

У книзі представлені результати проекту «(Ре)інтеграція України до Європи», виконання якого фінансував Віденський університет (Австрія) у рамках дослідницького фокусу «Європейська Інтеграція та Південно-Східна й Східна Європа» (1.10.2008–31.3.2009). У проекті взяли участь десятеро вчених Віденського університету, а також двоє науковців з Австрії, п'ятеро з Німеччини та один з Норвегії, які вивчають різні аспекти політики й культури України. Період часу, що досліджується, – від листопада 2004-го до кінця 2008 – початку 2009 року. Головні питання, що порушуються у пропонуваному виданні: Як далеко Україна на своєму шляху до Європи? Якою мірою культурно-історичні константи впливають на зблизження України з ЄС? Статті доповнюють коментарі відомих українських колег.

Ця книга фінансована Віденським університетом у рамках дослідницького фокусу «Європейська Інтеграція та Південно-Східна й Східна Європа».

© Peter Lang GmbH
Internationaler Verlag der Wissenschaften
Frankfurt am Main 2009
All rights reserved

27
P01
23.102
201

FORSCHUNGSSTELLE OSTEUROPA
an der Universität Wien
BIBLIOTHEK

A 20110509

© української редакції в авторів
© Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія»,
оригінал-макет, 2009

ISBN 978-966-518-523-9

Вступ _____ 7

Герхард Зімон
Після Помаранчевої революції: тернистий шлях
до Демократії _____ 13
Коментар: Олексій Гарань _____ 28

Інґмар Бредіс
Конституційна реформа 2004 року:
вигоки, рушійні сили та наслідки _____ 31
Коментар: Максим Яковлев _____ 50

Дімер Зетерт
Політичні партії в Україні після Помаранчевої революції _____ 54
Коментар: Олександр Фісун _____ 70

Вальтер Г. Рехбергер
Судова незалежність в Україні _____ 75

Осе Берліт Грьовеланд
Культурні засади, корупція та Помаранчева революція _____ 96
Коментар: Юхані Гросман _____ 121

Хайко Плайнес
Політична роль олігархів _____ 123
Коментар: Михайло Виницький _____ 141

Мартін Шлауер / Анна Лавренко
Українське господарське право: між модернізацією
та пострадянською традицією – акціонерне
товариство як приклад _____ 148
Коментар: Євгеній Дейнеко _____ 165

<i>Белгіна Хайгінгер</i>	
Соціальна політика і подолання бідності в Україні з гендерних позицій	171
Коментар: <i>Ольга Пушуйіна</i>	191
<i>Керстін Ціммер</i>	
Роль України в європейській міграційній системі	195
<i>Сьюзен Стюарт</i>	
Розвиток недержавних організацій в Україні після Помаранчевої революції	217
Коментар: <i>Віктор Степаненко</i>	239
<i>Юліане Бештерс-Дільгер</i>	
Українська медіаполітика на шляху до Європи	244
Коментар: <i>Надія Длугачова</i>	269
<i>Андреас Каппелер</i>	
Політика оцінки історії в сучасній Україні: Росія, Польща, Австрія та Європа	274
<i>Марлін Малек</i>	
«Західний вимір» української зовнішньої політики та політики безпеки, починаючи з 2005 року, з особливим наголосом на «російському факторі»	292
<i>Аноіс Вольган</i>	
Україна через призму вимірів культури	314
Коментар: <i>Микола Рябчук</i>	334
<i>Ренате Пільмінгер</i>	
Піхїд України до збереження свого історичного та реалітного спадку	339
<i>Ігор Горгуш</i>	
Українські церкви і європеїзація України	355
Коментар: <i>Олег Турій</i>	375
Автори та коментатори	379

Україна на шляху до Європи Проміжні результати Помаранчевої революції

Вступ

Тоді як за правління Президента Кучми Україна прямувала подвійним курсом, що постійно коливалася між прагненням зблизитися з Європейським Союзом та стабільною лояльністю до Росії, Помаранчева революція у листопаді 2004 року однозначно вирішила майбутню орієнтацію України: приєднання до Європейського Союзу стало основним пріоритетом, тобто Україна — на шляху до Європи.

Такі поняття, як «європеїзація» чи «європейська інтеграція України» не враховують того, що за географічними та історичними критеріями Україна завжди була частиною Європи. Втім, вони виправдовують себе, якщо брати за основу нормативне поняття Європи, як це розуміють у Європейському Союзі (в значенні прав людини, громадянських прав, верховенства права, розподілу гілок влади, відокремлення церкви від держави, парламентської демократії, суверенності народу, відкритого й паяоралістичного суспільства, держави загального добробуту тощо). Європейський Союз запровадив європейську політику суцїства і вже протягом кількох років провадить успішні переговори з Україною з питань гармонізації законодавства; разом з тим існує значна прогалина між такою формальною гармонізацією та її втіленням у практику повсякденного життя. Подвійна еліта на чолі з Президентом Ющенком прагне подолати цю відстань. Важливими завданнями, що вимагали чи все ще вимагають розв'язання, є боротьба з корупцією на всіх рівнях, зміцнення прав ЗМІ, запровадження стандартів суспільного добробуту, заохочення західних інвестицій і т. д., а також ініціація певної зміни еліт, оскільки сьогодні спостерігається чітка наступність у цій сфері.

лення досягнутих результатів, прийнятні частково, зміна поведінки не є можливою.

Зв'язок між знанням закону та рівнем корупції: У деяких місцях роботи є припущення щодо зв'язку між рівнем знань законів та рівнем корупції. Це припускає наявність свідомого вибору — бути корумпованим чи не бути, — який базується на правовій обізнаності. Незважаючи на те, що це є безсумнівно важливим, це випускає із зору те, що, очевидно, є великою проблемою в Україні, а саме — відсутність природного морального орієнтира для визначення, що є добре, а що — погано. Тому, доки знання закону є ймовірно корисним, воно не має сприяти тися як виключно єдина необхідна запорука некорумпованої поведінки. Цікаво, що за результатами нашого національного дослідження 2007 року лише 9 % населення приписують причину корупції до так званого «ми завжди так робили» (дивовижно близько до «культури»).

Брак політичної волі для боротьби із корупцією: Стаття, згадана вище, вказує, що безповоротний прорив у боротьбі з корупцією в Україні не відбувається через те, прийнятні частково, що політичні ініціативи однієї сторони блокуються іншою. Насміюся сказати, що це є дійсно правда, але хотів би уникнути визначення сторін, що блокують або ініціюють: усі політичні сили займають по черзі ту чи іншу позицію, і ніхто з них не є послідовним лідером в антикорупційній боротьбі, особливо коли вона вимагає конкретних заходів.

На завершення я б хотів ще раз вказати свою щирі вдячність пані Грьоделанд, яка зробила таке корисне дослідження. Її теза, що культура є важливим фактором у корупції, без сумніву, є слушною. Поряд із цим, є одна річ, яку я зрозумів протягом останніх років намагання подолати корупцію в Україні — не існує «срібних куль». Ні досконалі закони, ні незалежні правоохоронні органи, ні політична воля, ні громадські рухи, ні інземний тиск, ні освітні кампанії, ані культурні зміни САМОСТІНО не здатні значною мірою зменшити рівень корупції в Україні. Лише послідовна й ефективна комбінація усіх цих підходів зупинить корупцію від трансформативі в ту чи іншу форму та сферу. Нам потрібні усі ці підходи разом!

Хайко Плайнес

Вступ

Якщо грунтуватися на класичному визначенні олігархії як панування в суспільстві кількох еліт, що обстоюють власні інтереси (див. Ostwald 2000), поняття «олігархії» означає, окрім усього іншого, підприємців, які використовують власні ресурси для здійснення політичного впливу. У цьому контексті концепція олігарха також має близький зв'язок із політичною корупцією, а саме поняття переважно використовувється в аналізі формально демократичних систем з авторитарними тенденціями, таких як у Латинській Америці, Південно-Східній Азії та — з 90-х років минулого століття — у Східній Європі¹. У вужчому розумінні, як у даному дослідженні, поняття не включає політиків або державних службовців, які використовують свій політичний вплив для того, щоби отримати контроль над (державною) економічною діяльністю.

У пострадянській Україні вплив олігархів зростає і стає центральною характеристикою політичної системи. Коли олігархам вдалося створити пропрезидентську більшість у парламенті в 2000 році, повернувши на свій бік опозиційних депутатів, їхня сила стала очевидною. Для опозиції олігархи були символом корупційних та недемократичних стратегій захоплення влади при президенті Кучмі. Серед основних вимог опозиції під час акцій протесту наприкінці 2004 року були судові переслідування олігархів та відокремлення бізнесу від політики. Такі методи вважалися передумо-

¹ Щоб ознайомитись із політологічним аналізом впливу олігархії як складності політично впливових підприємств, див., наприклад, Hutschstoff 1991 і Pletnes 2008a.

підприємств, чий капітал перевищував \$1 млрд⁵. Того ж року українські видання *Корреспондент* та *Kyiv Post* повідомили, що 29 українських підприємств володіють майном щонайменше у \$200 млн. (*Kyiv Post* 2006: 4). Хоча точну вартість майна важко оцінити через складні схеми володіння акціями, а також через швидкозмінні цикли ділової активності, все ж очевидно, що в Україні утворилась невелика група дуже багатих бізнесменів. Більшість із них мають політичні зв'язки, а тому піддаються під визначення олігархів. У 2007 році журнал *Корреспондент*, наприклад, нарахував 18 підприємств серед 100 найвпливовіших осіб у країні (*Корреспондент* 2007: 6-7). У Таблиці 1 подано список українських олігархів.

Найвизначніші представники, які були названі мільярдами у журналі *Forbes*, – це Рінат Ахметов, власник донецького холдингу СКМ (Систем Капітал Менеджмент), Віталій Гайдук та Сергій Тарута, представники холдингу ІСА із центральним офісом також у Донецьку, Ігор Коломойський і Геннадій Богданов з Дніпропетровської Групи «Приват», а також Віктор Пінчук, власник холдингу «Інтерпайп», що також базується у Дніпропетровську.

Таблиця 1. Українські олігархи в 2006 році (в абетковому порядку)

Олігарх	Холдинг / Компанія-засновник	Головні сфери бізнесу	Приблизний розмір капіталу (у млрд. американських доларів)
Ахметов Рінат	СКМ (Систем Капітал Менеджмент)	Важка промисловість	11,8 / 7,2 / 4,0
Богданов Геннадій	Група «Приват»	Нафтопереробка, металургія, фінанси	2,4 / – / 1,2
Бойко Володимир	«Ілч-Сталь»	Металургія	– / 1,6 / –
Бурик Сергій, Бурик Олександр	Брокбізнес-банк	Фінанси	0,4 / 0,7 / –
Васазе Тарел	УкраАвто	Автопром	– / – / –
Гайдук Віталій	ІСА (Індустріальний союз Донбасу)	Важка промисловість	1,7 / – / 2,0
Жеваго Костянтин	Фінанси і Кредит	Виробництво сталі, машинобудування	1,9 / 1,4 / 1,0

⁵ У 2008-му ці семіро бізнесменів все ще лишалися єдиними представниками України у списку *Forbes* (<http://www.forbes.com/lists/>).

Продовження табл. 1

Олігарх	Холдинг / Компанія-засновник	Головні сфери бізнесу	Приблизний розмір капіталу (у млрд. американських доларів)
Коломойський Ігор	Група «Приват»	Нафтопереробка, металургія, фінанси	2,8 / 6,3 / 1,2
Ландик Валентин	Нора	Легка промисловість	0,2 / – / –
Пінчук Віктор	Інтерпайп	Виробництво сталі	3,7 / 3,5 / 2,8
Порошенко Петро	Укрпроінвест	Харчопром, автопром	0,5 / 0,5 / –
Роднянський Олександр	1+1	Медіа	0,2 / – / –
Слободян Олександр	Оболонь	Харчопром	0,3 / – / –
Тарута Сергій	ІСА (Індустріальний союз Донбасу)	Важка промисловість	1,7 / 3,1 / 2,0
Трипко Сергій	ТАС-група	Фінанси, страхування	0,5 / – / –
Фурташ Дмитро	Група ДФ / РосУкрЕнерго	Природний газ, хімічна промисловість	1,4 / 2,4 / –
Хмельницький Василь	Київська інвестиційна група	Нерухомість, комунальні служби	0,7 / 0,7 / –
Хорошковський Валерій	«Інтер»	Металургія, медіа	0,9 / – / –
Шпіл Федір	Аваль (до 2006)	Фінанси	0,3 / 0,7 / –
Яновський Микола	Стірол	Хімічна промисловість	0,4 / – / –
Ярославський Олександр	Укрсіб	Фінанси, машинобудування, будівельна промисловість, хімічна промисловість	0,7 / 1,3 / –

Примітка: У колонці «Приблизний розмір капіталу» (якщо такі дані доступні) перша цифра – за даними видань *Корреспондент* / *Kyiv Post*, друга – за польським виданням *Wprost*, третя – за американським виданням *Forbes*.

Джерела: *Kyiv Post*. 2006. 30 найбільших українців. Спеціальний додаток, 29 червня (фактичні дані: *Корреспондент*. 2006. Топ-30. 25 (214), 1 липня; *Wprost*. 2006. Lista najbardziej wpływowych Europrze-Siodkowie i Wschodnie) 2006. 36 (1238). <http://www.wprost.pl/at/94648/100-najbardziej-wplywowych-Europrze-Siodkowie-i-Wschodnie/?1=1238>; *Forbes Magazine*. 9 March 2007; *InvestГазета*. 2007. Топ-100 Рейтинг: лучших компаний Украины (додаток: Бизнес-группы Украины в 2007 году); *Корреспондент*. 2007. Топ-100 самых влиятельных украинцев. 32 (271), 17 серпня, 6-7.

Здійснення політичного впливу

Як ми зазначали вище, зв'язки із політичними елітами були ключовими для успіху олігархів. Щоб зміцнити такі зв'язки, започатковані ще в другій половині 90-х, багатьо хто з олігархів почав брати активну участь у політичному житті. Проте вони не діяли як команда. Вони змагалися один з одним і надзвичайно рідко об'єднувалися у широкі коаліції. Олігархи досягали політичного впливу трьома способами: по-перше, вони скуповували засоби масової інформації, щоб заробити політичний капітал через маніпулювання громадською думкою; по-друге, вони розвивали неформальні канали зв'язків із політичними елітами, по-третє, вони самі посідали якісь політично важливі посади. Способи здійснення політичного впливу відрізняються для кожного окремого олігарха, а також змінюються із плинном часу.

Засоби масової інформації

Широкомасштабні заучення приватного капіталу до сфери мас-медіа почалися ще з середини 90-х рр. XX ст. Проте було очевидно, що попит читачів та рекламодавців для приватного ведення справ у великих медіа-концернах недостатньо⁶. Подібні спроби олігархів Валіма Раїновича та Олександра Воєкова зазнали поразки у кінці 90-х рр. (Pleines 2005: 79-81). Єдиний виняток — Олександр Роднянський, якому належать телестанції в Україні та Росії, а також успішна компанія — виробник телепрограм. Попри це, дехто з олігархів інтегрував окремі медіакомпанії до своїх холдингів, оскільки засоби масової інформації є засобом політичного впливу.

Телебачення є основним інформаційним каналом для українців. Телемережі, що займаються висвітленням політичних подій, — найкращий засіб дістатися до громадської думки. Серед телеканалів, що транслюють політичні новини, є десять, які дивляться якнайменше 2 % глядачів. У Таблиці 2 надається перелік станцій та їхніх власників. Виявляється, що серед впливових олігархів лише Пінчук та, меншою мірою, Ахметов змогли встановити більш-менш помітний вплив на загальнонаціональні служби новин. Якщо врахову-

вати лише новинарні програми, то програми станції Пінчука дивляться 21 % глядачів, що ставить їх на один рівень із мережами, контрольованими Роднянським та Хорошковським. Відповідно, більше ніж дві третини українських телеглядачів дивляться новини зі станцій, підконтрольних олігархам.

Таблиця 2. Глядацька аудиторія за телеканалами (2007)

Канал	Власник	Віссоток глядацької аудиторії
Inter	Україно-російський консорціум (представлений Хорошковським)	22 %
1+1	Роднянський	20 %
СТБ	Інтерпайп (Пінчук)	9 %
ІСТУ	Інтерпайп (Пінчук)	7 %
Україна	СКМ (Ахметов)	5 %
Новий канал	Інтерпайп (Пінчук)	5 %
1 канал (Росія)	Російський уряд	4 %
Ера	Андрій Деркач *	3 %
5 канал	Порошенко	2 %
УТ-1	Український уряд	2 %
Інші	—	20 %

Примітка: Віссоток глядацької аудиторії подано за даними першої половини 2007 року.

* Андрій Деркач був президентом наглядової ради Енергоатома та підтримував соціалістів до 2007 року, коли перейшов до Північ регіонів.

Джерело: СФК Ukraine (цит. за: Коментарії 29-30 [87], 27 липня 2007, с. 21).

Серед газет, що займаються висвітленням політичного життя, лише чотири видаються тиражем понад 200 000 примірників, а отже, мають ширший вплив. Дві з них належать олігархам: *Факти* та *Коментарії* (Пінчук) та *Стегня* (Ахметов) (Лукашова 2006: 3, 5). До того ж, олігархи контролюють регіональні телестанції, так само як і друковані засоби масової інформації з меншими тиражами. Такі медіа мають менший вплив, але краще пристосовані для донесення інформації до певних цільових груп. Тож олігархи, які мають зв'язки з регіональною політичною елітою, іноді отримують доволі значний контроль над регіональними медіа. СКМ (Ахметов) видає кілька регіональних газет у Донбасі. Група «Приват» (Коломойський, Боголюбов) контролює телестанцію у Дніпропетровську. ІСА (Гайдук і Тарута) випускає два відомі загальноукраїнських економічних видання, цільовою аудиторією яких є пред-

⁶ Аналіз загальної ситуації навколо українських мас-медіа міститься у розвідці Юліане Бестерс-Дів'єтер у цьому виданні.

ставники політичної та економічної еліти. Група «Приват» також контролює агентство новин УНІАН. Багато хто з олігархів також мають свої веб-сторінки, розраховані на молодшу та освітненішу аудиторію (ІнвестГазета 2007; Дещенко 2007).

Неформальні мережі

Стосовно періоду президентства Кучми вважається, що найкращим з кінця 90-х рр. ХХ ст. олігархи не діями поодиночки, а формували регіональні клани, які об'єднували економічних та політичних гравців⁷. Виникло три окремих регіональних клани, які мали вплив на загальнонаціональному рівні. Дніпропетровський клан був представлений в економіці країни холдингом «Інтерлайн», що належав зягтю Кучми, Пінчуку, а також Приватбанком; політично, окрім президента Кучми, клан також підтримував кілька прем'єрів. Донецький клан, фінансову основу якого складали Індустріальний союз Донбасу та Систем Капітал Менеджмент, на політичній арені підтримувався регіональними політиками Донецька, а також Віктором Януковичем, колишнім губернатором Донецька. Клан також був представлений у національній політиці з 2002 року. Київський клан фінансово підтримувався групою «Динамо-Київ», основним представником його був Віктор Медведчук, призначений головою Президентської Адміністрації у 2002 році. Згідно з аналізом *ІнвестГазети*, у 2003 році близько 50 % економічної еліти походило з одного з цих трьох регіонів⁸.

Очевидно, правдивим є твердження, що олігархи, які формували політико-економічний клімат 90-х рр. ХХ ст., успішно починали кар'єру в одному з цих трьох регіонів, а політики звідти ж забезпечували їм політичну підтримку. У близьких та неясних зв'язках між ними часто були елементи політичної корупції. Проте ідея клану також переобачає єдність і тривалість, чого не було.

В економічних та політичних мережах з регіонів точилися постійні бійки за владу, а також траплялися часті зміни верхівки. Юлія Тимошенко, наприклад, була підприємцем із Дніпропетровська і не змогла подолати конкуренцію із рештою

⁷ Детальнішу інформацію стосовно політичних груп за часів Кучми див. у Kuzio 2007, Kowall 2006 або Puglisi 2003.

⁸ По регіонах: Київ – 26 %, Донецьк – 15 %, Дніпропетровськ – 8 %. Склад – 6 %, Луганськ та Львів по 5 % кожен. Жоден із шести українських регіонів не наближається до частки у 5 % (*ІнвестГазета* 2003: 109).

представників свого регіону у Другій половині 90-х рр. ХХ ст. Коли Павло Лазаренко став політичним патроном Тимошенко, обрання Валерія Пустовойтенка з Дніпропетровська на посаду прем'єр-міністра вдарило по її бізнесу (Pleines 1998: 126). Коли йдеться про об'єднання олігархів за регіонами, ідея кланів найбільше стосується Донецька, де правді, найкращі, ідея кланів найбільше стосується Донецька, де правді, найкращі, унікальні публічних сварок та утримувались від формування коаліції із представниками регіонів-суперників.

Водночас донецький приклад можна також використувати і як зразок нестабільності. Протягом всього лише десяти років склад донецького клану пережив шнайменше три глобальні потрясіння. У перший період, на початку 90-х рр. ХХ ст., директори великих державних підприємств складали верхівку клану, а також обіймали політично вагомі посади. У другий період з'явилися брати Щербані, які представляли комерційні структури в економіці й самостійно досягли політичних посад. Нарешті, Індустріальний союз Донбасу (Гайдук, Тарута) та Систем Капітал Менеджмент (Ахметов), два промислові холдинги, проникли до закритої внутрішньої регіональної мережі в кінці 90-х рр. з допомогою першої самостійно створеної політичної еліти навколо особи губернатора Віктора Януковича. Індустріальний союз Донбасу децю відокремив себе від регіональної внутрішньої мережі під час президентства Ющенко⁹.

З урахуванням таких зауважень щодо ідеї клану будемо надалі використовувати поняття «неофіційної мережі». Регіональні неформальні мережі не обов'язково мають включати всі еліти даного регіону, а також залишатися найбільшими протягом певного періоду часу. У випадку України олігархи часів президентства Кучми створювали собі зв'язки у політиці держави за допомогою неформальних мереж із власних регіонів. Проте наприклад президентства Кучми київська та Дніпропетровська мережі втрачали свій політичний вплив. Отже, після 2004 року залишалася тільки донецька впливова неформальна мережа, зосереджена навколо Януковича та Ахметова.

Але неформальні мережі, що включають олігархів та політиків, у разі, коли політики підтримують економічні інтереси олігархів, а натомість отримують фінансову вигоду внаслідок корупційних дій, формуються не лише на регіональній базі,

⁹ Детальний опис донецького клану див. у Kerschik Zimmer: стислий огляд – Zimmer 2004, детальний аналіз – Zimmer 2006.

дає також включатись зв'язки між окремими олігархами й представниками органів виконавчої влади, відповідальними за гаузі, цікаві для олігархів із комерційного боку. Дякуємо прикладом такого процесу є становлення Фірташа після По-маранчевої революції. Збереження монопольної позиції в ук-раїнському імпорті природного газу задовольняло водночас і Януковича, і Ющенко. Обидва також підтримували форму-вання надзвичайно непрозорих бізнесових зв'язків і протя-гом тривалого часу захищали анонімність Фірташа як голов-ного акціонера компанії з імпорту газу РосУкрЕнерго (Ріані 2007; Kuznir 2006).

Отримання політичних посад

Для стабілізації власних зв'язків із політикою багато хто з олігархів також отримував політичні посади. Із п'ятих най-більших холдингів, що належать олігархам, серед яких — усі семеро українських мільярдерів із рейтингу Forbes у період з 2006 до 2008 років, лише Група «Приват» ніколи не була офіційно представлена у політиці. З 30 можливіших україн-ців, визначених виданнями *Корреспондент* та *Куїн Post* у 2006 році, приблизно половина займала в останні роки поса-ди в органах законодавчої або виконавчої влади¹⁰. У Табли-ці 3 наведено отримані політичних посади українських олігархів.

Таблиця 3. Політичні посади, які обіймали олігархи

Олігарх	Член парламенту (скликання, партія)	Виконавча влада (строк, посада)
Ахметов Рінат	Із 2006 року (Партія ре- публіканів)	—
Боголюбов Геннадій	—	—
Бойко Володимир	Із 2002 року (прокуцьміські фракції; 2006–2007 роки — Соціалістична партія)	—
Буряк Сергій, Буряк Олек- сандар	Із 2002 року (прокуцьміські фракції; з 2006 року — Блок Юлії Тимошенко)	—

¹⁰ Оскільки конституційна реформа, що була прийнята наприкінці 2004 року, зобов'язує депутатів займатися підприємницькою діяльністю, всі олігархи, що мали крісла у парламенті, формально відійшли від справ, передавши свої повноваження уповноваженим партнерам або розпорядникам активів.

Продовження табл. 3

Олігарх	Член парламенту (скликання, партія)	Виконавча влада (строк, посада)
Василюк Тарел	Із 2002 року (прокуцьміські фракції; з 2005 Партія під- приємців та промисловців України, з 2006 — Блок Юлії Тимошенко)	—
Гайдук Віталій	—	2000–2001 рік — заступ- ник міністра енергетики, 2001–2002 — міністр енергетики, 2002–2003 — віце-прем'єр-міністр, 2006–2007 — Секретар Національної ради безпеки
Желато Костянтин	З 1998 року (прокуцьміські фракції; Партія регіонів, з 2006 року — Блок Юлії Ти- мошенко)	—
Коломойський Ігор	—	—
Ладик Валентин	З 1994 року (прокуцьміські фракції; з 2006 року — Пар- тія регіонів)	1993–1994 — віце- прем'єр-міністр
Піничук Віктор	1998–2006 (Трудова партія)	—
Порошенко Петро	1998–2007 (Соціал-демокра- тична партія (об'єднана), Партія регіонів; з 2002 ро- ку — «Наша Україна»)	2002–2005 — Секретар Національної ради безпеки
Радянський Олександр	—	—
Сабодял Олександр	1998–2002 (Народних рух України, 2002–2006 «Наша Україна»)	—
Тарута Сергій	—	—
Тіпшко Сергій	2000–2007 (Трудова партія)	1997–1998 — заступник міністра економіки, 1999–2000 — міністр економіки
Фірташ Дмитро	—	—
Хмельницький Василь	З 1998 року (прокуцьміські фракції; з 2005 року — Блок Юлії Тимошенко; з грудня 2006 року — Партія регіонів)	—
Хорошковсь- кий Віталій	1998–2002 (прокуцьміські фракції)	2002 — заступник голови президентської Адміністра- ції; 2002–2004 — міністр економіки, 2006–2007 — заступник Секретаря На- ціональної ради безпеки

Олігарх	Член парламенту (скликання, партія)	Виконавча влада (строк, посада)
Шпіль Фелір	1998–2007 (Грудова партія; 2006–2007 «Наша Україна»)	–
Яновський Ми- кода	3 1998 року (прокуцьківські фракції, Партія регіонів)	–
Ярославський Олександр	2002–2006 (після виключен- ня з «Нашої України»: про- куцьківські фракції)	–

Примітка: У списку — всі олігархи з Таблиці 1.

Джерело: Хто є хто в Україні. 2007. Київ: КІС. Корреспондент. 2007. Топ-100 самих влиятельних українців. 32 (271), 17 серпня. Київ Post. 2006. The 30 richest Ukrainians (спеціальний додаток) 29 червня (Дані ідентифічні із: Корреспондент. 2006. Топ-30. 25 (214), 1 липня).

Якщо під час президентства Кучми олігархи як частина регіональної неформальної мережі змагалися між собою аж до 2004 року, то після обрання Ющенка стан справ змінився. Кілька олігархів із тих, хто був тісно пов'язаний із Кучмою — такі як Пінчук та Ярославський, — відійшли від політики. Донецька неформальна мережа навколо Януковича та Партії регіонів подала як незалежна політична сила, яку серед усіх олігархів особливо підтримував Рінат Ахметов. З іншого боку, підприємці, як-от Порошенко та Сабодян, які підтримали Ющенко та Тимошенко, зараз набули політичної ваги, а отже, статусу олігархів. До того ж, після Помаранчевої революції кілька олігархів перейшли на інший бік, як наприклад, брати Буряки, Хмельницький (знову повернувся до Партії регіонів у 2006 році) та Жеваго¹¹.

Внесіть до цього бівальність українських олігархів після 2004 року потрапили до помаранчевого табору, тобто до парламентської фракції БЮТ або «Наша Україна». Проте протягом парламентських виборів 2006–2007 років кілька олігархів вийшли зі складу парламенту. Якщо на початок 2006 року у парламенті було 12 олігархів (вісім з яких — у помаранчевих фракціях), то після парламентських виборів залишилося десять (семеро — у помаранчевих фракціях), а після дострокових виборів у вересні 2007-го лишилося тільки вісім (п'ять — у помаранчевих фракціях).

Це не означає, що вплив олігархів на парламент зовсім зник. Навіть, багато кого з олігархів нині представляють у

¹¹ Списий олігарх політичної рої олігархів з часів Помаранчевої революції див. у Puglisi 2008.

парламенті їхні «знайомі». Саме тому Ігор Палиця, голова компанії «Укрнафта», отримав крісло у парламенті у складі «Нашої України» під час виборів 2007 року. Водночас Грута «Приват» отримала представника у парламенті в особі Андрия Порногова у фракції БЮТ. Юрій Стець, провідний керівник П'ятого каналу, що належить до команди Порошенка, з успіхом узяв участь у виборах від «Нашої України».

Хоча Ахметов сам висувався від Партії регіонів у 2007 році, він також допоміг кільком особам зайняти партійні крісла. Окрім керівників, з його командою до фракції Партії регіонів також належить і колишній воєдя Ахметова Володимир Малець. Іван Мирний, начальник служби безпеки Фірташа, також потрапив до парламенту у списку Партії регіонів (Українська правда 2007; Ukraine Intelligence 2007; Financial Times 2007). Зміни у системі виборів — від мандатів у виборчих дільницях до змішаної системи і, нарешті, до виборів за партійними списками, — допомогли таким призначенням, оскільки кандидати в депутати, що були нижче за списком, не вистігивалися в засобах масової інформації і не впливали на рішення виборців (Wolowski 2008: 41)¹².

«Знайомі» олігархів у парламентських кріслах забезпечують їм багато переваг. По-перше, так легше сховатися від пильної уваги громадськості. По-друге, це дозволяє їхнім партіям створювати імідж незалежності від інтересів олігархів (що було особливо важливо для «Нашої України») протягом виборів 2007 року). По-третє, вихід із політичної арени дозволяє олігархам безпосередньо керувати власними компаніями, оскільки з 2005 року депутатам забороняється брати участь у підприємницькій діяльності. По-четверте, вони можуть урізноманітнити свій політичний вплив через засилання підсідних осіб до різних політичних таборів. Це набуло особливої ваги, коли фракції регулярно отримували та втрачали вплив у період після Помаранчевої революції. З іншого боку, олігархи можуть контролювати поведінку своїх «знайомих» лише до певної міри. Їх можуть переманити інші політичні сили або вони можуть вирішити почати власну політичну кар'єру. Це також є проблемою для аналітиків, тому що неясно: політичні траєкторії пов'язані з олігархами, служать власним інтересам чи інтересам олігархів (або поєднують і те, й інше). Отже, вплив олігархів на парламент не лише непрямий, його взагалі важко визначити.

¹² Дані про розвиток виборчої системи див. у Haganuilmw 2005 та Netton 2008.

Громадська оцінка політичної ролі олігархів

Абсолютна більшість українців вважає, що політичний системі у період головування Кучми і до Помаранчевої революції байдуже до інтересів простого населення, що вона корумпована й залежна від олігархів. У загальнонаціональному опитуванні, проведеному наприкінці 2003 року, ці три характеристики найчастіше вживалися респондентами: з кожної із них погодилося більше 80 % учасників опитування¹³.

Через чотири роки понад 80 % українців продовжують вважати, що їхньою країною все ще «керують кілька великих груп, зацікавлених лише у власному зиску». Хоча багато людей з різних країн вважають, що їхні уряди діють в інтересах меншин, в Україні відсоток людей, що поділяють таку думку, на момент проведення опитування був одним з найвищих у світі¹⁴. А саме: близько половини українців назвали олігархів групою, що визначає політичний розвиток країни¹⁵. Через такі погляди українське населення дуже мало довіряє своєму уряду. Лише 20 % заявили, що вони в більшості випадків вірять у те, що український уряд приймає правильні рішення¹⁶. Проте слід зауважити, що відсоток людей, які вбачають в олігархах основну рушійну силу української політики, знизився з понад 80 % до 50 %.

Можна припустити, що українські політичні та економічні еліти повністю поділяють погляди. В інтерв'ю, проведених з національними та регіональними політиками, виконавцями, суддями та бізнесменами¹⁷ навесні 2008 року, більшість по-

¹³ Опитування громадської думки було проведене київським Центром Разумкова (10-17 грудня 2003 року, брали участь 2019 респондентів, похибка вибірки не перевищує 2,3 %, цит. за Гринченко 2003).

¹⁴ Думі порівняння: у Росії цей показник був на рівні 59 %. За даними опитувань, проведених WorldPublic Opinion.Org з грудня 2007 року до лютого 2008 року (World Public Opinion 2008).

¹⁵ Опитування, проведене київським центром «Соціальний моніторинг» (16-23 червня 2007 року, 1981 респондент, похибка вибірки не перевищує 2,2 %).

¹⁶ Думі порівняння: у Росії із цим твердженням погодилися 64 %. За даними опитувань, проведених WorldPublic Opinion.Org з грудня 2007 року до лютого 2008 року (World Public Opinion 2008).

¹⁷ 84 детальні інтерв'ю, проведени з лютого до квітня 2008 року згідно із деталізованими вказівками київського Соцису в Києві, Донецьку та Львові. Дані зібрані у рамках проекту № 182628 Christian Mischelien Institute у Норвегії, фінансованого Дослідницького радюю Норвегії. В одному інтерв'ю питання стосовно олігархів задане не було. Дані з побудови та інформації цих інтерв'ю викладені у розділі Осє Грьодендан.

годилися з тим, що олігархи визначають українську політику, і мало хто не визнає їх впливовими¹⁸. На питання про те, як саме олігархи здійснюють свій політичний вплив, третина опитуваних прямо вказувала на корупцію, іноді прямо говорячи, що олігархи купують політиків або закони. Кілька разів цитувалося прислів'я: «Хто платить, той і музику замовляє». До того ж, 10 % респондентів поклялися на існування неформальних мереж та кумівства, переважно використовуючи поняття «клану», звичне слово для опису політичних груп за часів Кучми. Кілька опитуваних також назвали олігархів «сірими кардиналами» української політики. Це означає, що приблизно половина опитаних членів політичної та економічної еліти визначили лише неформальні та недетальні засоби здійснення політичного впливу. Більшість з іншої половини доволі байдужа, вони або говорять про багато різних засобів, або про політичні посади (омінаючи судження про те, в який спосіб дістається така посада), або не дають чіткої відповіді взагалі. Лише 5 % назвали (визнали) легальне добування основною формою представлення інтересів олігархії¹⁹.

Підсумовуючи, можна сказати, що такі інтерв'ю не є репрезентативними, проте чітко вказують на те, що більшість представників української політичної та економічної еліти вважає, що олігархи стають учасниками політичного життя України за допомогою корупції та неформальних мереж. І лише п'ятеро інтерв'юєрів згадали про позитивні наслідки участі олігархів у політиці, говорячи або про сприяння економічному розвитку країни, або про їхню фінантпропічну діяльність²⁰.

¹⁸ 42 % погодилися, що олігархи визначають політику, 27 % описали олігархів або такими само впливовими, як і професійні політики, або повністю об'єднаними із політичною елітою, 10 % заявили, що вплив олігархів на політику залежить від обставин (в основному стосовно політичних питань, які їх цікавлять), 4 % заявили, що олігархи не мають жодного впливу, 18 % не дали чіткої відповіді. Майже всі, хто не визначився із відповіддю, с або суддями, або прокурорами.

¹⁹ 37 % назвали корупцію, 14 % — різні способи, 13 % — неформальні мережі, 12 % — контроль парламентських фракцій, 5 % — захоплення політичних кірсел загалом, 5 % — законне добування. Один опитуваний назвав громадську активність, а інший (який визнав олігархів невідповідними) взагалі не назвав способів політичного впливу, 11 % не дали відповіді. Дві третини тих, хто не визначився із відповіддю, с або суддями, або прокурорами.

²⁰ Цікаво відзначити, що респонденти належали до різних соціальних груп та походили із різних регіонів України.

Висновки

Олігархи, що визначаються як головні політично активні бізнесмени, відіграють важливу роль у політиці України. Проте ця роль значно змінилась із часів Помаранчевої революції, і ці зміни впливають на перспективи демократії та євроінтеграції для України. Щоб оцінити дані зміни, зручно буде виокремити три рівні.

На рівні політичних півей той факт, що холдинги олігархів переважно замишилися в їхній власності, хоча ренціоналізація була одним із головних гасел Помаранчевої революції, стверджуючи зорієнтованість олігархів на довгострокові бізнес-плани. Це також означає, що їм потрібні умови стабільного економічного середовища із захищеними правами власності та глибшою інтеграцією до ЄС, що є головним ринком для експорту, а також місцем розміщення інвестицій. Відповідно, було доведено, що, хоча олігархи й досі шукають особистого зиску, вони також можуть обстоювати промадську користь через свої про-ринкові та про-європейські настрої (Puglisi 2008).

На рівні політичної влади роль олігархів із часів Помаранчевої революції змінилася найбільш очевидно. Вони всі підтримували манігуляції режиму Кучми через участь у репюнальних мережах і таким чином робили внесок у створення єдиного центру влади, що міг контролювати політичних гравців та засоби масової інформації; з часів Помаранчевої революції олігархи належать до протилежних політичних таборів і через це створюють політичну конкуренцію. Оскільки всі головні політичні фракції користуються підтримкою олігархів, вони частково нейтралізують одна одну і в такий спосіб перешкоджають захопленню влади однією політичною силою.

Унаслідок цього меаді більше не підпорядковані одному політичному центру й можуть висловлювати різні погляди.

Утім, водночас на рівні політичної системи залучення олігархів до політичного життя справляє руйнівний вплив. Проблема полягає не в тому, що підприємці представлені (або ж занадто представлені) в парламенті. У теорії демократії парламент не має відображати соціальної структури суспільства. У такому контексті члени парламенту мають відстоювати інтереси конкретних соціальних груп, а не уявне загальне суспільне благо, і повинні досягати компромісу між проти-

лежними інтересами. Відповідно, проблема з політичною залученістю олігархів в Україні полягає в тому, що вони відстоюють свої власні, а не колективні (підприємницькі) інтереси і, що навіть важливіше, вони використовують не-демократичні способи для захисту таких інтересів. Це заважає демократичному процесу прийняття рішень та делегітимує чинний демократичний конституційний порядок в очах громадянськості, політичної та економічної еліт. Подібна неповата до правил демократії, вказана олігархами, також ставить під сумнів бажучу співпрацю України з Європейським Союзом, оскільки ЄС вимагає прозорих і справедливих політичних процесів.

Через це олігархи хочуть лише економічної, а не політичної інтеграції до ЄС. Отже, пропозиція Європейського Союзу до України влітку 2008 року, що включала домовленість про вільну торгівлю, але без перспектив членства, може задовольнити більшість українських олігархів. Оскільки зовнішня політика більше не підконтрольна олігархам, вони не можуть диктувати своє бачення зовнішньополітичної орієнтації для України. Довготривала політична нічия, коли всі головні політичні партії вже шонайменше двічі отримували та втрачали політичну владу, може у довгостроковій перспективі навіть сприяти прийняттю правил демократії, якщо політичні еліти зрозуміють, що повата до таких правил найкраще допомагає відстоювати власні інтереси у разі, коли сила на боці іншого. Якщо олігархи водночас зрозуміють, що найкращим чином вони можуть захищати власні інтереси, зосередившись на бізнесі, а не на політиці, Україна буде готова до (ре)інтеграції в Європу.

Бібліографія

- Грипенко А. 2004. Про що думають виборці і не думають політики напередодні виборів. *Дзеркало тижня* 2 (477), 17-23.01. (<http://www.dt.ua/1000/1030/45297>).
- InvestГазета* 2003. Тор-100. Київ: *InvestГазета*.
- InvestГазета* 2007. Тор-100. Рейтинг лущих компаній України (Додаток: Бизнес-групи України в 2007 году). Київ: *InvestГазета*.
- Корреспондент* 2007. Тор-100 самых влиятельных украинцев. 32 (271), 17 серпня, 6-7.

- Лещенко С. 2007. Орбіти політичних медіа. *Українська правда* 06.02., <http://www.pravda.com.ua>.
- Українська правда 2007. 10 та 13.08.
- Хро є хто в Україні. 2007. Київ: КІС.
- Financial Times* 2007. 21 September.
- Forbes Magazine* 2007. 9 March.
- ГФК Україна (cited in: *Коментарії* 29-30 [87], 27 July 2007, 21).
- Gorodnichenko, Yu. / Grygorenko, Ye. 2008. Are oligarchs productive? Theory and evidence. *Journal of Comparative Economics* 1, 17-42.
- Narasimw, V. 2005. Elections in post-communist Ukraine. *Canadian Slavonic Papers* 3-4, 191-239.
- Herron, E. S. 2008. The parliamentary election in Ukraine. September 2007. *Electoral Studies* 27, 551-555.
- Hutchcroft, P. D. 1991. Oligarchs and cronies in the Philippine state. The politics of patrimonial plunder. *World Politics* 43, 414-450.
- Kowall, T. 2006. Leonid Kutschma und die Oligarchen. Vom Gewinn und Verlieren der Macht. In: Bos, E. / Helmerich, A. (eds.), *Zwischen Diktatur und Demokratie. Staatspräsidenten als Kapitane des Systemwechsels in Osteuropa*. Münster: LIT, 117-133.
- Kuznir, J. 2006. RosUkrEnergo. *Ukraine-Analysen* 2, 10-11. <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/2006/UkraineAnalysen02.pdf>.
- Kuzio, T. 2007. Oligarchs, Tapes and Oranges: «Kuchmagate» to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 23, 30-56.
- Kyiv Post. 2006. The 30 richest Ukrainians. Спеціальний доповідок, 29 червня (Ідентичні дані: Кореспондент. 2006. Топ-30. 25 [214], 1 липня).
- Лукашова, М. 2006. Massenmedien in der Ukraine. *Ukraine-Analysen* 17, 2-10. <http://www.laender-analysen.de/ukraine/pdf/2006/UkraineAnalysen17.pdf>.
- Ostwald, M. 2000. *Oligarchia. The development of a constitutional form in Ancient Greece*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag (Historia. 144).
- Pirani, S. 2007. *Ukraine's gas sector*. Oxford Institute for Energy Studies. <http://www.oxfordenergy.org/pdfs/NG21.pdf>.
- Pleines, H. 1998. *Energy in Ukraine*. London: Financial Times Energy Publishing.
- Pleines, H. 2005. *Ukrainische Seilschaften. Informelle Einflussnahme in der ukrainischen Wirtschaftspolitik 1992-2004*. Münster: LIT.
- Pleines, H. 2008a. Autoritäre Tendenzen in formal demokratischen Regimen. Russland und die Ukraine in der vergleichenden Politikwissenschaft. *Politische Vierteljahrschrift* 49, 363-377.

- Pleines, H. 2008b. Manipulating politics. Domestic investors in Ukrainian privatisation auctions 2000-2004. *Europe-Asia Studies* 7, 1177-1197.
- Puglisi, R. 2003. The rise of the Ukrainian oligarchs. *Democratization* 3, 99-123.
- Puglisi, R. 2008. A window to the world? Oligarchs and foreign policy in Ukraine. In: Fischer, S. (ed.), *Ukraine. Quo vadis?* Paris: EU Institute for Security Studies (Challot Paper No. 108), 55-86.
- Social Monitoring. 16-23 June 2007 (quoted according to Ukrainian press agency UNIAN 25 June 2007).
- Ukraine Intelligence*. 30 August 2007.
- Wolowski, P. 2008. Ukrainian Politics after the Orange Revolution. How far from democratic consolidation? In: Fischer, S. (ed.), *Ukraine. Quo vadis?* Paris: EU Institute for Security Studies (Challot Paper No. 108), 25-54.
- World Public Opinion on Governance and Democracy. 2008. http://www.worldpublicopinion.org/ppra/pdf/may08/WPO_Governance_May08_packet.pdf.
- Wprost. 2006. Lista najbogatszych Europy Środkowej i Wschodniej 2006. 36 (1238). <http://www.wprost.pl/at/94648/100-najbogatszych-w-Europie-Srodkowej-i-Wschodniej/?1=1238>.
- Zimmer, K. 2004. The captured region. Actors and institutions in the Ukrainian Donbas. In: Tatur, M. (ed.), *The making of regions*, Vol. 2, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaft, 231-348.
- Zimmer, K. 2006. *Machteliten im ukrainischen Donbas*. Berlin: LIT-Verlag.

Коментар

Україна пост-майданна = Україна пост-олігархічна

Михайло Винницький

Термін «олігархія» походить від старогрецьких слів «оліос» (меншість) та «архе» (правління). Відповідно «олігарх» — це представник меншості, яка при владі.

У контексті країн колишнього СРСР ярлик «олігарх» набув якразво негативних конотацій, як у побутовому дискурсі, так і в аналітичній літературі, адже мова йде про осіб, які в період 1990-х рр. набули значних капіталів (часто непрозорими методами) і почали використовувати своє багатство як засіб для здійснення політичного впливу (знову ж таки, часто непрозорими

методами) в особистих корисливих цілях. Проте, як звертає увагу Fortesque (2006) у вступному слові до свого аналізу біографії російських «олігархів», останнім часом цей термін став настільки часто використовуваний в пострадянських країнах у різних контекстах і з різними підтекстом, що його аналітичний сенс поступово розмивається. Саме ця поступово зростаюча розмитість змісту терміна «олігарх», на мою думку, відзеркаляє повільний процес трансформації реально діючої системи прийняття політичних та економічних рішень — перетворення державного устрою України з олігархічного в пост-олігархічний.

Реальна олігархія

До подій Помаранчевої революції кінця 2004 р. політичну систему України, з великою часткою описової точності, можна було б назвати «олігархією». «Нео-патримональний режим президента Кучми встановив і утримував свою владу, використовуючи далекосяжну мережу персонального заступництва» (Pughлісі 2008: 100), яка складалася із вузько окресленого кола власників великих підприємств, яким виконавча влада в особі президента та його адміністрації регулярно роздавала економічні преференції (напр., імунітет від контролюючих органів, пільговий доступ до приватизаційних аукціонів, монополіяні права на торгівлю газом та іншими товарами «стратегічного значення», переваги доступу до державних замовлень, кредитів, надр тощо). Таким чином Леонід Кучма, балансуючи економічні інтереси відносно малого кола «наближених» до себе керівників бізнес-груп, позиціонував себе як «головного арбітра і патрона олігархів» (Van Zon 2005). При цьому впродовж десяти років президентства Кучми була створена чітка вертикаль патримональних ієрархій, які часто відображали мережі підприємств, згуртованих за регіональним принципом — звідки в аналітичному та журналістському дискурсі з'являлося позначення «клан» певного регіону. Деякі керівники цих бізнес-груп за часів правління Кучми збагатилися надзвичайно швидко, удостоївшись включення до списку мільярдерів журналу *Forbes* у 2006 р. та в списки найбагатших українців, опублікованих іншими журналами (*Korrespondent, Kyiv Post, ІнвестГазета*, і т. д.) ще раніше. Для того, щоб забезпечити собі постійний вплив на прийняття політичних рішень, які напряму впливали на розвиток української економіки, ці «олігархи» також часто балотувалися у Верховну Раду (убезпечуючи при цьому власні капітали, адже стаття 80 Конституції

України забезпечує неотторканність народних депутатів), де й турбувалися у фракції, що підтримували політику президента Кучми. Утворюючись система взаємозалежності: Кучми від парламентських фракцій, контрольованих олігархами, а олігархи — від Кучми через його контроль над важелями впливу на їхні підприємства. Таку «шантажистську владу» (Рябчук 2004) можливо реально назвати «олігархічною».

Упродовж 1995—2005 рр. консолідована влада багатой меншості правила в Україні у власних інтересах згідно з «консенсусом половинчастих реформ» (Навгул'шуп 2006). Крім захоплення ключових галузей економіки, ця меншість також контролювала медійний простір, приватизувавши основні ЗМІ (особливо канали телебачення), через які консолідовано ретранслювалася єдина інформаційна політика, продиктована редакціям новин спеціальною службою при Адміністрації Президента через т. зв. «темники» (Українська Правда 2007).

ЗМІ після «Майдану»

У 2005 році президентство Леоніда Кучми гучно закінчилося. Масові протести проти фальсифікацій другого туру президентських виборів, центр яких концентрувався на київському Майдані Незалежності, змусили тогочасну владу провести повторний, другий тур голосування, в результаті якого виграв опозиційний кандидат Віктор Ющенко. Хоча через п'ять років рівень розчарування електорату в новому президентові дуже високий, мало в кого виникає сумнів щодо того, що в результаті подій Помаранчевої революції в українському інформаційному просторі з'явився реальна свобода слова. Темники відійшли в минуле. На їх місце прийшла практика публічного оприлюднення реакційної політики телеканалів, промадський захист прав журналістів на вільне висловлювання та інтерпретацію подій, невтручання власників ЗМІ у редакційну політику їхніх власних телеканалів (Квіт 2008:83-92).

Як один із регулярних учасників політичного ток-шоу «Шуштер-Ліве», яке з 2008 р. виходить в ефір на телеканалі ТРК «Україна», можу засвідчити, що жодного втручання в зміст виходящих думок чи тез із боку редакції програми чи представників власника телеканалу (Ріната Ахметова) не спостерігало. Навіть програми, в яких представлено думку антагоністичну тій, яку відстоює політична сила депутата Верховної Ради Ахметова, випускаються в ефір — для того, щоб глядач міг сам зробити влас-

ні висловки з побажаного і почутого ним. Звісно, жодну програму не можна назвати повністю «об'єктивною» — адже завжди йдеться про інтерпретацію подій чи то журналістом, чи редакцією, чи експертом. Телепередачі (а особливо їхні програми вечірніх новин) замишаються надзвичайно впливовим чинником формування громадської думки (див. табл. 1) в Україні. Але, на відміну від до-майданного періоду, українські ЗМІ вже не представляють консолідованої позиції влади, а навпаки — часто вступають з гострою критикою політиків усіх політичних сил.

Таблиця 1. Чинники формування політичних уподобань населення України

На які джерела інформації Ви покладаетесь при формуванні власних політичних орієнтацій?	Макро-регіони				Україна в цілому
	Захід	Центр	Пів-день	Схід	
Політичні брошури, опубліковані політичні програми	5,9 %	4,8 %	5,0 %	5,8 %	5,3 %
Новини на телебаченні	84,8 %	84,6 %	89,8 %	82,4 %	85,5 %
Програми формату ток-шоу на телебаченні	41,4%	33,5 %	43,4 %	37,8 %	38,7 %
Статті в газетах, журналах	44,0 %	27,1 %	38,6 %	25,8 %	33,6 %
Думки друзів, знайомих	32,4 %	37,9 %	29,0 %	28,1 %	32,4 %
Виступи політичних лідерів на митингах	7,6 %	10,5 %	6,3 %	5,7 %	7,8 %
Радіопередачі	27,9 %	26,7 %	20,3 %	18,8 %	23,7 %
Публікації в Інтернеті	4,4 %	7,2 %	3,7 %	5,9 %	5,4 %
Інше	1,0 %	1,0 %	0,8 %	2,4 %	1,3 %
Я не цікавлюсь політикою	4,6 %	4,0 %	5,3 %	10,5 %	5,8 %
ВАЖКО СКАЗАТИ	0,4 %	2,4 %	0,3 %	0,2 %	0,9 %

Представлено результати опитування, проведеного 2—12 квітня 2009 р. Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). Репрезентативна вибірка складалася з 1984 респондентів з усіх регіонів України.

У пост-майданній Україні телеканали переважно залишаються власністю замовних бізнесменів, які в більшості випадків набули свій капітал в період олігархічного президентства Кучми. Дані щодо персоналій власників основних ЗМІ, представлені у статті Хайко Плайнес у цьому збірнику станом на 2007 р., залишаються достовірними у 2009 р. (хоча за власність телеканалу «Інтер» у квітні цього року розпочалася публічна війна — журналістське розслідування історії конфлікту; див. Дещенко

2009). Але сьогодні ці телеканали здебільшого є ринковими підприємствами, які борються за збільшення власної глядацької аудиторії (власного рейтингу) і, відповідно, за свій рекламний дохід — а не засобом для проплатування єдиної інформаційної політики владного кола «олігархів», як це було за часів придушення плюралізму під час доби «темників».

«Олігархи» після Майдану

У своїй статті в цьому збірнику Хайко Плайнес звертає увагу на те, що кількість «олігархів», які безпосередньо беруть участь у політиці, значно зменшилася після Помаранчевої революції. Віктор Пінчук (зять президента Кучми і власник концерну «Інтергайп») і Олександр Ярославський (колишній власник «УкрСиббанку») взагалі відійшли від прямої участі в політиці. Наближені до президента Кучми Олександр Воляков і Вадим Рабинович також практично відійшли від активної участі у прийнятті сутнісних політичних рішень. У результаті парламентських виборів 2006 і 2007 рр. зі списку Аванадіяти «олігархів» з депутатськими мандатами, яких Плайнес виділяє як політично активних під час президентства Кучми, у Верховній Раді залишилося вісім. Відповідно вісесток українців, які вбачають в «олігархах» основну рушійну силу політики в своїй державі, також зменшився з 80 % до 50 %. Можна зробити висновок, що в Україні чітко прослідковується тенденція до де-олігархізації.

Але під таким висновком не слід розуміти, що вплив власників великого капіталу на українську політику повністю зник. Нині після подій Помаранчевої революції Плайнес слушно зазначає, що найбагатші українські бізнесмени продовжують утримувати свій, тепер уже опосередкований, вплив як у законодавчій владі (через вірних собі депутатів), так і у виконавчій. В останній, за президентства Ющенко, пряма участь «олігархів» доби Кучми навіть віталася: Валерій Хорошковський у 2008 р. займав пост голови Державної митної служби, а в 2009 р. перейшов на роботу заступника голови СБУ; Петро Порошенко, після завершення свого терміну на посаді голови РНБО, став головою Ради Національного банку; у 2009 р. Сергій Тігішко заявив про своє повернення в політику і намір балотуватися в Президенти України.

Участь багатих українців у політиці сама по собі не була б контроверсійним питанням, якби не загальноприйняте враження про «корупційну» складову цієї участі. В усіх демократичних

країнах світу власники капіталу впливають на процес прийняття політичних рішень: лобювання інтересів приватного бізнесу в законодавчій та виконавчій владі вважається легітимною складовою функціонування модерних демократій, яка, наприклад у США, інституціоналізована через т. зв. «групи впливу» (Pressure Groups) та «комітети політичної дії» (Political Action Committees). В Україні практика лобювання наразі ще не легітимізована законом. У своїй статті Хайко Плайнес згадує дані експертного опитування 84 представників українських регіональних еліт (проведеного у лютому – квітні 2008 р. у рамках проекту Christian Michelson Institute Норвегії). Цікавою знахідкою цього дослідження є те, що саме ті респонденти, які за фахом мають розрізнити легітимне «лобіювання» від нелегітимної «корупції», не могли цього зробити: дві третини тих, хто не визначився з тим, представлення інтересів бізнесу в політиці є «лобіюванням» чи «корупцією», були або суддями або прокурорами; майже всі, хто не визначився з опілкою реального впливу «олігархів» на державну політику в Україні, також були представниками третиї гільки влади. З таких даних випливає висновок: практика лобювання інтересів бізнесу в політиці є реальністю в Україні, як і в кожній іншій демократичній державі, але ця практика наразі не окреслена законодавством і тому засуджувати її однозначно як корупційну передчасно.

Висновок

До завершення Помаранчевої революції можна було з великою мірою точно описувати реально діючу систему прийняття політичних рішень в Україні терміном «олігархія». Режим президента Кучми створив і плакав патримоніальну систему роздачі економічних преференцій обмеженому колу керівників бізнес-груп, які виявляли до нього найбільшу прихильність і політичну вірність. Але система симбіозу між «олігархами» і Кучмою швидко розлетілася після відходу останнього від влади. Хоча бізнесмени, які набули великі капітали (в т. ч. у формі власних ЗМІ) в до-майданний період через своє «наближення» до тогочасної влади, нікуди не дійшли з України після Помаранчевої революції, цих осіб називати «олігархами» вже сьогодні не можна: за президентства Ющенка ЗМІ стали невідконтрольовані владою, зник консолідований центр прийняття політичних рішень, патримоніальне управління відійшло в минуле. Сьогодні, так само, як це роблять багаті люди в кожній іншій демократії

світу, коаліції українські «олігархи» продовжують брати участь у політичному житті своєї країни (хоча консолідовано більше не підтримують якусь одну політичну силу). Але існує канчова відмінність між Україною і розвиненими демократіями: в останніх межа між легітимним лобюванням і корупційними діями визначена на законодавчому рівні. Поки в Україні це не буде зроблено, спокуса засуджувати (явно чи опосередковано) будь-які політичні дії багатих громадян порожуватиме неточності у визначеннях аналітиків і нездорові ярилки в журналістському дискурсі.

Бібліографія

- Квіт С. М. 2008. *Масові комунікації*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могильська Академія».
- Лешенко С. 2009. *Війна за канал «Інтер»*. Тимошенко переходить у наступ. <http://www.pravda.com.ua/news/2009/3/2/90560.htm>.
- Рябчук М. 2004. *Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом*. Київ: Криптика.
- Українська Правда 2007. *Оригинальные темники на «Української Правде»*. <http://www.pravda.com.ua/tv/news/2007/3/7/55440.htm>.
- Fortesque, S. 2006. *Russia's Oil Barons and Metal Magnates: Oligarchs and the State in Transition*. Basingstoke — New York: Palgrave Macmillan.
- Нарушувал, О. 2006. *Divergent paths in Post-Communist Transformation: Capitalism for All or Capitalism for the Few*. Basingstoke — New York: Palgrave Macmillan.
- Ruglisi, R. 2003. *The Rise of the Ukrainian Oligarchs. Democratization* 3, 99-123.
- van Zool, H. 2005. *Political Culture and Neo-Patrimonialism under Leonid Kuchma. Problems of Post-Communism* 52, 5, 12-22.